

Ob 200-letnici rojstva Vuka Stefanovića Karadžića

Janez Rotar

Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 930.85(497.12):003-349

SLOVENSKI AVTORJI IN CIRILICA*

Ko tematiziramo to vprašanje z diahroničnega gledišča, smemo govoriti kar o štiristoletnem razvoju odnosa Slovencev do slovanske pisave, glagolice in cirilice. Res je sicer, da gre za bolj ali manj pasiven odnos, ker Slovenci niso nameravali prevzeti cirilice za svojo pisavo. To pa nikakor ne pomeni, da bi v teh štirih stoletjih ne imela tvornega deleža v razvoju slovanske filološke misli in zavesti, tudi narodne. Ko se cirilica ni pojavljala v slovenskih rokopisnih spomenikih od Brižinskih v 10. stoletju do začetka slovanske tiskane besede v 16. stol., je nasprotno v prvem obdobju razmaha slovanske književnosti izrazito navzoča kot najbolj razširjena in hkrati avtentična pisava Slovanov in tako »tudi za te kraje nikoli ni bila nezanimiva«, kakor ugotavlja Janko Jurančič.¹

Prva in nasploh le malo znana pa redko omenjana napoved slovanskega zanimanja za slovansko pisavo je povezana z zgodnjim slovenskim humanistom po imenu Georgius Henrici de Rayn, v Evropi znan kot Georgius de Slavonia, ki je bil rojen v 2. pol. 14. stol. v Brežicah. Postal je magister na pariški teološki fakulteti in je vzdrževal stike z rojaki, tako da je tja prišlo študirat nekaj Slovencev in tudi Hrvatov. Pod konec življenja je prebival v Toursu, kjer je umrl 1416 in tam so ostali tudi njegovi zapisi o cirilici in glagolici pa krajša besedila o jeziku Slovanov.²

Šestnajsto, reformacijsko stoletje prinese posebej motivirano zanimanje za slovanski pisavi. Če želimo zajeti notranje vzgibe, bi smeli trditi, da so povezani s slovanskim pripadnostnim instinktom, če ne še z izoblikovanim čutenjem in občutjem, ki je nekatere slovanske reformatorje označevalo manj, npr. Trubarja in Dalmatina, druge pa bolj, zlasti pač Krelja in Bohoriča. Krelj je, zahvaljujoč se poznavanju slovanskih pisav iz šole Flacija Ilirika, ki je sicer bil latinist, ponovno omenjal »lepo slovansko pismo« in je obžaloval, da se cirilica ne pojavlja več med Slovenci. Mogoče je bolj pomembno poudariti, da je spriču poznavanja posebnih znakov cirilice, razločeval med č in ć pa med velarnim in palatarnim l in n, kar torej ni le posledica govornih značilnosti rodne Vipavske, ampak sposobnosti Kreljevega razločevanja kot posledice poznavanja slovanske pisave.³

Prav tako zanimiv je Adam Bohorič, ki je prvih 24 strani svoje slovnice *Arcticae horulae* 1584 namenil dvema tabelama cirilice in tabeli glagolice, ob čemer je dal še nekaj ponaazoril v teh pisavah in jezikih, posebej še z očenašem. A že na naslovni strani slovnice je

* Predavanje na bohinjskobistriškem zborovanju slovenskih slavistov 1. oktobra 1987.

¹ J. Jurančič, Problem cirilice na severozahodu južnoslovanskega etničnega ozemlja. Nahtigalov zbornik, ur. F. Jakopin, Ljubljana 1977, 135 – 152.

² Enciklopedija Jugoslavije 3, 1958, 454.

³ Prim. M. Orožen, S. Krelj, Otročja biblija, reprint MK, 1986, Spremna beseda.

kot značilni emblem in vodilo protestantskega gibanja zapisal znane Pavlove besede iz pisma Korinčanom »Vsaki jezik bode Boga spoznal«, in sicer najprej v cirilici, nato v glagolici in še v slovenskem jeziku in pisavi, šele na koncu pa živim jezikom sledita mrtva biblijska, latinski in grški.

Izrazite pa je reformacijska doktrina usmerjala Primoža Trubarja v njegovem odnosu do slovanske pisave in do južnoslovanskih ljudstev, ko je skupaj z Vergerijem in nemškimi teologi snoval, nato pa sam organiziral in do Ungnadovega pristopa, do leta 1561 tudi vodil južnoslovanski prevajalski in založniški zavod v Urachu. Čeprav so najprej tiskali glagolske knjige, so uraški sodelavci po informacijah z Reke od kapetana F. Barba in posredno od metliških trgovcev zvedeli, da glagolica v Dalmaciji pri srednjem sloju zaradi latinice nasploh ni znana oziroma da je v notranjosti povpraševanje le po cirilskih knjigah, ki so jih v Urachu natisnili le sedem nasproti trinajstim v glagolici.⁴

Zanimanje slovenskih reformacijskih piscev za slovansko pisavo je bilo nasploh vendarle povezano predvsem z njihovo in zlasti še s Trubarjevo in Dalmatinovo težnjo, da bi se čisti evangelijski nauk širil k Slovanom na jugu v njihovem jeziku in pisavi, a tudi s samo slovansko knjigo, za kar sta Trubar in Dalmatin nekatere pripravila s posebnimi opozorili ali besednimi registri.

V naslednjem poldrugem stoletju ni izpričan stik Slovencev s cirilico, le Valvasor kot polihistor poda tabeli obeh pisav v Slavi vojvodine Kranjske, novo obdobje zanimanja zanjo pa napoveduje znanstvena misel nekaterih slovenskih besednikov. Savinjčan Joannes Sigismund Popovič, rojen 1705 v Arclinu pri Celju, profesor nemščine na dunajski univerzi in utemeljitelj diferenciacij v standardizaciji knjižne nemščine in potemtakem eden izmed evropskih napovedovalcev neofilološke vede, znanosti o živih, ljudskih jezikih, je poznal slovanska narečja in druge slovanske jezike. Tako se je npr. v svoji polihistoriki knjigi Untersuchungen vom Meere, Leipzig 1750, lotil tudi filoloških vprašanj in se je zelo laskavo izrazil o štokavskem idiomu kot najlepšem narečju južnih Slovanov, v čemer pa je najbrž sledil podobni oznaki, ki jo je bil zapisal pohrvateni Italijan Jacopo Micaglia sto let poprej.⁵

Vsekakor pa je bil Popovič prvi, ki je razmišljal o bohoričici iz reformnih pobud, in je za sibilante in šumevce predlagal adaptacijo cirilskih znakov. Hkrati je opozoril na zveze med slovenskim in starim cerkvenoslovanskim jezikom. Lahko bi se reklo, da je za še nerojeno neofilološko vedo, za slavistiko nakazoval in napovedoval dve temeljni vprašanji, temeljni nalogi – reformo in poenostavitev slovanske pisave in pa soodnos med slovenščino in staro cerkveno slovanščino. V 19. stol. sta to v resnici dve poglavitni nalogi slovanske filologije.

V isti smeri kot Popovič je nakazoval svoje zanimanje tudi kapucin Bernard Mariborski, Janez Anton Apostel, poznavajoč Popovičevo delo ali pa tudi ne vedoč zanj. Njegov rokopis nemško-slovenskega slovarja je namreč nastal že do 1760, obsega pa izredno bogato besedišče, kakih 55.000 besed, kar dovolj ponazarja primerjava s prvo izdajo Vukovega Srbskega slovarja iz leta 1818, ki je zajemal 26.000 besed. Besedišču je Apostel dodal tudi Alphabetum Vetus glagolitico a SS Cyrillo et Methodis Inventum, ac Modernum a S. Hieronimo Jn Ecclesiam Introductum. Sprejel je torej apokrifno izročilo o deležu sv. Hieronima v nastanku glagolice.

Še v istem desetletju, dvesto let po Kreljevi Postili 1567, ki »ima to staro abc po imenih«, in skoraj dvesto let po Bohoriču prinese slovanska knjiga, spet slovanska slovnica, tabeli slovanskih pisav, glagolice in cirilice. Marko Pohlin je v Krajski grammatiki leta 1768

⁴ Prim. J. Rotar, Delo Primoža Trubarja za glagolsko in cirilsko knjigo. Protestantismus bei den Slowenen – Protestantizem pri Slovencih, Wiener slavistischer Almanach, 13, 1983, 57–87.

⁵ J. Micaglia, Blago jezika slovinskoga, 1649–51, predgovor.

slovenskim preroditeljem prvi posredoval slovanski pisavi, ki sta naslednje stoletje dajali, zlasti pač živa cirilica, mnogotere spodbude v njihovem jezikovnem in narodnem prizadevanju.

Najbrž ne bomo daleč od resnice, če trdimo, da so začetniki »slavjanovedenija«, slova-
nozanstava, in napovedovalci slavistike in slovenistike koroški slovničar Ožbalt Gut-
sman, Kranjci Marko Pohlin, Blaž Kumerdej in Žiga Zois. Gutsman je svojo slovensko
slovnico objavil 1777, torej istega leta kot utemeljitelj rusistike M. V. Lomonosov svojo
epohalno Rossijska grammatika, a Gutsmanova je do 1829 izšla še petkrat.⁶ V njej je po-
udaril, da so Slovani v Avstriji v večini in da ima slovenščina v njej naravni domovinski
položaj in tudi tako pravico. Obžaloval je, da so Slovani nepovezani in da so opustili svojo
lastno staro pisavo, ki so jo prepustili Ilirom, torej Slovanom na jugu, in pa Rusom. Če že
ni prvi uvidel, pa je Gutsman prvi zapisal, da bi slovanska pisava za Slované pomenila
to, kar za Nemce pomeni njihova gotška pisava, fraktura, ki jo tedaj uporabljajo vsi Nemci
in tako rekoč izključno. Slovanska pisava se z njimi lahko kosa in bila bi trdna vez med
slovanskimi narodi.

Podobno občutje je moralo valoviti že v Krelju, ko je v svoji Postili slovenski tako obču-
tenjsko zapisal: »Bog otel pak, da bi to isto, zlasti čurilsko lepo pismo, mogli spet v ljudi
perpraviti.« Z Gutsmanom in drugimi preroditelji je slovanska pisava, njena častitljiva
starina prihajala v filološko in zgodovinsko zavest in postaja osnova njihove samozavesti
in samozavedanja o dolgi zgodovini slovanske kulture. Spomnimo se samo, kako so v na-
slednjih desetletjih z vnemo iskali starih pisanih besedil in tiskov (in v zagnanosti so se
posamezniki zatekali celo k mistifikacijam, kot npr. Hanka s Kraljedvorskim in Zeleno-
gorskim rokopisom; naj ne pozabimo, da je avtentičnost prvi spodbijal ravno J. Kopitar!).
Tudi baron Žiga Zois je bil zbiralec starih slovanskih rokopisov in tiskov in J. Kopitar
zanj.⁷ S cirilico in z glagolico ga je seznanil B. Kumerdej, sam Zois pa je napravil več za-
pisov o starih slovanskih knjigah. O Zoisovi zbirki glagolskih in cirilskih besedil je pisal
tudi tedanji evropski potopisec B. F. Hermann v knjigi *Reisen durch Oesterreich, Steier-
mark, Kärnten, Krain und Italien, 1781*. V duhu tedanjega občutenja in duhovne usmer-
jenosti časa je zapisal, da bi Zoisova »zbirka glagolskih in cirilskih ter drugih tekstov
mogla biti za kranjsko literaturo in sploh za jezikoslovce zelo pomembna«.

Če je pobuda zanimanja za slovanski pisavi v 16. stol. »slovanski instinkt«, smemo v času
preroda govoriti že o izrazitem jezikoslovnem instinktu, ki sooblikuje narodno prerodno
in jezikovno oblikovanje, s čimer so se oblikovali pogoji za moderni individualni razvoj;
ali drugače povedano, nastale so prvine in procesi, ki so se posebno močno izkazali v na-
slednjih desetletjih ob zavračanju ilirizma. Te okoliščine se zlasti jasno napovedujejo že
v pisanju Valentina Vodnika. V daljšem sestavku, prvem slovenskem feljtonu *Povedanje*
od slovenskega jezika (*Lublanske novice 1797/98*), piše tudi o slovenski in slovanski pi-
savi. Ko se je leta 1809 lotil reforme bohoričice po načelu, da bi vsak glas izražal en sam
znak, se je ravnal po Popovičevi nameri iz leta 1750, da bi za sibilante in šumevce pri-
lagodil cirilske znake. Toda politični preobrat, ki so ga prinesle Ilirske province in dale
večjemu delu slovenskega naroda relativno avtonomijo in kulturno samostojnost, je za
Vodnika dosegel vrh z Marmontovo šolsko postavo. Ta je v slovenske šole uvedla slo-
venščino kot učni jezik in Vodnik se je tako ves posvetil pisanju slovenskih učbenikov,
med njimi tudi slovnice *Pismenost ali gramatika za prve šole, 1811*. V njej je seveda ostal
pri bohoričici.

V istem času tudi Jernej Kopitar objavlja svoje znamenite *Patriotische Phantasien einer
Slawen* in v njih kot že v slovnici 1808 razpravlja o slovenski in slovanski pisavi in o po-

⁶ O. Gutsman, *Windische Sprachlehre, Celovec 1777, 1786, 1790, 1799, 1809, 1829*.

⁷ Prim. V. Mošin, *Kopitarjeva zbirka slovanskih rokopisov in Zoisov cirilski fragment, Ljubljana 1971*.

trebi, da bi se Slovani v pisavi zedinili. Kopitarjeva ideja o potrebi reforme slovenske pisave in pravopisa se je oblikovala v tedanjem evropskem neofilološkem iskanju. Intimno in ne le znanstveno pa ga je k temu še posebej usmerjala misel o etnogenezi Slovencev, torej karantansko-panonska koncepcija slovenske zgodovine, slovenske etnične in jezikovne samobitnosti. Njo je v poglavitnem povzel po Trubarju. Znamenita Trubarjeva dialektalna paradigma iz leta 1555, ki je hkrati *carta magna* slovenščine in slovenskega naroda,⁸ ni bila nikakršen konstrukt, ampak jezikovno in etnično tenkočuten posnetek resničnega stanja in ljudskega etničnega pomnjenja. Pronicljivo Trubarjevo označitev bogati še izredna slogovna dognanost paradigme. Od najzgodnejših stoletij sicer prenašajo ljudstva zavest o svojih etničnih prvinah in izkazujejo jo na različne načine, tako v okoliščinah socialnega življenja, verske pripadnosti, državne pogodjenosti, naj so samostojna ali pa podrejena. Pri Trubarju se na primer presenetljivo pogosto pojavljajo zapisi in misli o usodi knezov Celjskih, najmočnejših fevdalnih velikašev na slovenskih tleh v srednjem veku. Živ je moral biti med ljudstvom spomin nanje v deželah, kjer so odločali ali soodločali, tako v Štajerski kot Sklavoniji srednjeveškega obsega in na Ogrskem.

Kopitarjeva navezanost na Trubarja in na njegovo temeljno etnično in jezikovno paradigmo, na njegovo in njegovih sobesednikov označevanje slovenskih dežel, na njegovo občutenje in izpovedovanje slovenstva je izrazita. Posebno prepričljivo se kaže že v naslovu slovnice 1808 – *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* – podrobneje pa v predgovoru, kjer povzema Trubarjeve misli o slovenščini, ob čemer uporablja ista poimenovanja, opozarjajoč kot Trubar na širšo vzajemnost južnoslovenskih jezikov in na okoliščino, da slovanski jezik uporablja »naš dedni sovražnik Turak, ki je iztrgal krščanska tla«⁹.

Kopitarjeva in Miklošičeva teza o panonskem izvoru jezika starih slovanskih bogoslužnih knjig oziroma besedil je prav tako nastala ob zavesti in spoznavanju dediščine slovenskih reformatorjev 16. stoletja.

V predgovoru slovnice je 1808 v tem pogledu za Kopitarja še pomembnejši Krelj – potomoma pripisuje Postilo slovensko Dalmatinu – in takole piše: »Trubarja veliko prekaša po intenzivnem in po ekstenzivnem jezikovnem znanju. Trubar je pisal 'za širjenje čistega evangelija', Dalmatin (recte: Krelj!) pa tudi 'za prevzetje samega jezika«, citira Schnurrerja, prvega raziskovalca slovenske protestantike.¹⁰ Tako so v ravnokar omenjeni Postili, nadaljuje Kopitar, številne besede in jezikovne oblike, ki jih ni najti ne pri Trubarju, ne v svetem pismu iz leta 1584, zato pa v staroslovanščini. Po Kopitarjevi sodbi »se približuje južnoslovenskim narečjem«¹¹ v tem namenu, da bi Kreljev jezik sprejeli tudi južneje in da bi se v njem širil pravi evangelijski nauk ter da bi ljudstva povezoval.¹¹

Kopitar–Miklošičevo in še mnogih drugih prepričanje o slovenščini kot direktni in najbližji potomki in dedinji tiste stare slovanščine, ki je zapisana v bogoslužnih besedilih Metoda in njegovih prvih učencev v Panoniji in na Moravskem, je močno označevala in usmerjala slovensko jezikovno misel in delo v 19. stol. Pospeševala je slavizacijo slovenščine, v minulih dveh stoletjih že toliko germanizirane, da so mnogi mislili, da je kot slovanski jezik izgubljena. Slavizacija je številne posameznike vodila tudi k stari slovanski

⁸ Dobro je večkrat citirati to paradigmo: »Kedar ta slovanski jezik se povsod gluh in v eni viži ne govori – drigači govore z dosti besedami Krajnci, drigači Korošci, drigači Štajerji inu Dolenci ter Bezjaki, drigači Krašovci inu Istrijani, drigači Krovati –, obtu smo mi le-tu delu v ta krajnski jezik hoteli postaviti za dosti riči volo, nerveč pak, kir se nom zdi, de ta tih drugih dežel tudi mogo zastopiti.«

⁹ Prim. J. Kopitar, M. Čop, Izbrano delo, ur. J. Kos, Ljubljana 1977, 26–27.

¹⁰ Prim. Rolf-Dieter Kluge, Frühe Tübinger Beiträge zum Verlauf und zur Erforschung der slovenischen Reformation. 16. stoteletje v slovenskem jeziku, književnosti in kulturi, Obdobja 6, ur. B. Pogorelec in J. Koruza, Ljubljana 1986, 209–226.

¹¹ Op. 9, 27–28.

pisavi, zlasti k živi cirilici, ki je kot častitljiva starina hkrati bila protiutež pangermanski gotici. Usmerjenost k slovanski pisavi posebej močno izpričujeta Peter Dajnko in Frančišek Serafin Metelko, ki pobudita reformo slovenske pisave z uporabo nekaterih grških in cirilskih znakov. Njuno, posebno Metelkovo prizadevanje se navezuje na razpoloženje preroditeljev, ki ga dobro ponazarja med drugim že Vodnikov zapis v Lublanskih novicah 5. 8. 1797 ob tem, da je Napoleon dal iz Rima v Pariz prepeljati glagolsko in cirilsko tiskarno. Slovenski pesnik in prvi časnikar takole prerodno sklepa: »Zdej so (Francozi) dobili med drugimi tudi slovanske črke, kakor so jih Kranjci tukej v' Lublani pred 200 letmi imeli. Za zdej bodem kratko rekel, da s' pomočjo nekidanih bukev slovenskih se bude našim krajnskim jeziku kaj več pomagalo.« Če pisci reformacije, niti Krelj in Bohorič, ne dajejo oporišč za sklepanje o njihovem vedenju za panonsko-moravsko obdobje Metodovega delovanja in rabe slovanske pisave v teh prostorih, pa posredno na to opozarja Vodnik, čeravno je težko sklepati, iz kakšnih virov in če ne kar iz Kreljevega pisanja!

Podobno usmerjenost k stari cerkveni slovanščini izpričuje tudi Peter Dajnko tudi še po svoji slovnici. To dokazuje njegova primerjalna razprava, ki jo je označil z letnico 1836, hranijo pa jo v Univerzitetni knjižnici v Mariboru in ima naslov: *παρὰ λλίσμοσσ linguaev novissimae Slavorum inter fluvia Muram, Drauum, Savumque, nec non proximarum dialectorum Hungariae, Croatiae ad limitantis cum veterissima lingua glagolitica.*¹²

Dobro je znano, da Dajnkova in Metelkova reforma nista uspeli. Neestetsko mešanje grških in cirilskih znakov v latinici so odklonili slovnikičarji in esteti J. Zupan, M. Čop, F. Prešeren, A. Murko, a tudi sam Kopitar je kasneje uvidel nesporazum. Po pravici poudarja J. Jurančič,¹³ da je Murkova zavrnitev novih pisav v slovnici, ki jo je kot Slovenjgoričan izdal v Gradcu 1832, preprečila delitev slovenščine v dve pisavi, metelčico za Kranjsko, dajničico za Štajersko, ki bi prekinila enotnost slovenske pisave, dosežene že v reformacijskem 16. stol., ohranjene v vseh slovenskih deželah tako imenovane Notranje Avstrije, torej v Koroški, Štajerski in Kranjski z Goriško in Gradiško. Le Slovenci onstran Mure so imeli svojo pisavo po ogrskem zgledu.

Tudi prevzem nove pisave po češkem vzoru (poprej so to možnost slovenski besedniki, tudi Kopitar, zavračali zaradi njenih diakritičnih znakov!), ki se začne z Vrazovo zbirko slovenskih ljudskih pesmi, objavljenih leta 1839 v Gajevi tiskarni v Zagrebu, je ohranjala in še naprej močno utrjevala tradicijo enotne slovenske pisave za vse dežele. Njena kontinuiteta od reformacije sèm je torej resnično dolga, posebno če jo primerjamo s pravopisno in jezikovno razdeljenostjo in pisanostjo pri Hrvatih, ki so jo prerasli šele z ilirizmom, pa še tedaj z odpori v Dalmaciji in Slavoniji, ali pa s pisanostjo srbskih pisav 18. stoletja. Ta pisanost je motila že Vitezovića, zlasti pa je vznemirjala Jerneja Kopitarja.¹⁴ Ni čudno, da se je s tako vnemo posvetil vzgoji Vuka Karadžića in da si je toliko prizadeval, da je njuno prizadevanje napredovalo in uspelo.

Pri Slovencih – podobno pa je bilo tudi pri drugih slovanskih narodih, če politično niso bili samostojni – se je v tem procesu v povezovanju z začetki slovanske kulture in z njenimi podedovanimi znaki, s staro cerkveno slovanščino in s staro pisavo, začela postopoma uveljavljati tudi narodnoobrambna motivacija, ki predstavlja tretjo stopnjo v slovenskem oziranju k cirilici kot pisavi prvih slovanskih besedil. Podobna motivacija se kaže tudi ob odmevih na Vukov slovar. Medtem ko je prva izdaja 1818 ostala skorajda

¹² Prim. B. Hartman, Univerzitetna knjižnica Maribor, 1978, 19.

¹³ Op. 1, str. 146.

¹⁴ V predgovoru slovnice Kopitar piše, da so slovanska plemena »kot s kitajskim zidom ločena«, ko uporabljajo vsako svoje pismo: »Medtem ko imajo Slovani na Kranjskem enega, v Dalmaciji drugega, na Hrvaškem tretjega, na Češkem četrtega, na Poljskem petega in v Lužicah šestega, še več, v sami Dalmaciji piše na primer Dellabella na en način, Voltiggi na drugega, spet drugi pa še kako drugače.« Op. 9, 20–21.

neznana, je seznam prednaročnikov druge izdaje leta 1852 bistveno drugačen. V Ljubljano, Trst in Maribor sta prišla res le po dva izvoda, v Celovec in v tamkajšnje bogoslovje s Slomškovo narodno dediščino in Majarjevo duhovno navzočnostjo je prišlo kar osem izvodov, v Celje pa celo deset. In tudi po podeželju jih srečujemo, v Framu na primer dva.¹⁵ Ozračje označuje tudi zapis v Ljubljanskem časniku leta 1851, kjer zanimanje za slovanske starožitnosti in predvsem za slovansko pisavo izpričujejo celovski gimnazijci tako, da bero Vukov prevod Nove zaveze, kot da bi bili »rojeni Rusi ali Srbi.«

Iz podobnih pobud se kaže zanimanje za cirilico kot staro slovansko pisavo, ki je protiutež nemški gotici, tudi v tedanjih Janežičevih in Miklošičevih gimnazijskih učbenikih in berilih. Fran Levstik je v Janežičevem celovškem Slovenskem glasniku 1858 priobčil znani literarnoprogramski esej in v njem zapisal, da bi moral poznati »slovenski pisatelj izmed vseh narečij najprvo ali vsaj tudi srbščino«. Janko Pajk je pripravil kratko antologijo srbskih epskih pesmi in uvrstil tudi spev iz Mažuraničevega epa Smrt Smail age Čengića ter to izdal v knjižici skupaj s prvo slovnico srbskega jezika za Slovence leta 1864 (leto kasneje je I. Macun priredil slovnico hrvaškega jezika¹⁶), kar je Pajk storil mogoče po Levstikovem javnem napotku, saj je v istem eseju tudi zapisal misel, »pesmi srbskega naroda naj bi nas učile, kako se piše« (kar pa je mlada generacija okoli Vaj že presegla in Levstikov napotek ni bil več sprejemljiv). Seveda je Pajk slovnici dodal tudi razpredelnico srbske azbuke.

Po izkušnji z Dajnkom in Metelkom pa ilirizmom ter ob spet utrjeni enotnosti slovenske pisave in pravopisa po češkem zgledu – k Čehom pa so se Slovenci narodnokulturno in tudi politično ozirali bolj kot h komurkoli drugemu – je preostalo vse manj možnosti in potreb, da bi se še naprej srečevali z zahtevno cirilico. Zanimanje se je odslej omejevalo le na filologe, ki so se zelo dobro zavedali, kako velikanski zgodovinski, cerkvenoupravni in narodnokonstitutivni pomen je imela in ima za Srbe, da je ne more nadomestiti nobena druga pisava, čeravno je prav Kopitar mislil drugače in je predvideval, da bodo Slovani v prihodnosti vsi uporabljali latinico. Zadnje tvorno srečanje slovenskih kulturnih in narodnih delavcev s cirilico in z glagolico je prineslo gibanje dela slovenske katoliške duhovščine za slovansko bogoslužje, kar se je krepilo od Toma Zupana pa do izvrstnega raziskovalca najstarejših obdobij slovanske pismenosti Franca Grivca. V Zupanovem okolju je nastalo tudi Ciril-Methodovo šolsko društvo, ki je delovalo na Primorskem, Istri, Štajerski in Koroški, kamor sta posegala Lega nazionale in Deutscher Schulverein z nasprotno akcijo. Krepitev slovanstva Avstrije se v tej dejavnosti slovenskega duhovništva in laikov nadaljuje tudi na tistih osnovah, ki jih je izoblikoval ali ki so bile v zavesti Jerneja Kopitarja.¹⁷

V začetku 20. stol. je zaživel novoilirizem. Vneto ga je zagovarjal Fran Ilešič, posebej tudi kot predsednik Slovenske matice, kar se je močno pokazalo v njenem Trubarjevem zborniku 1908, ki ga je uredil. Tu je očital Trubarju, da je dotlej povezane Slovence in Hrvatov ločil, medtem ko je Luther jezikovno združil različna nemška ljudstva. S somišljeniki si je prizadeval za jezikovno zблиževanje Slovencev in Hrvatov in je doživel tudi jedek Cankarjev posmeh. Mnogo močnejša in bolj življenjska pa se je tedaj kazala jugoslovanska

¹⁵ O siceršnji odzivnosti na Vukov slovar prim. J. Jurančič, Kako je Vukov Srpski rječnik odjeknuo u slovenačkoj leksikografiji, ZMSC, 3, Beograd 1974, 190–200.

¹⁶ I. Macun, Teoretisch-praktische Grammatik der illirischen Sprache, wie solche in Kroatien, Slavonien, Dalmatien und der Militärgrenze üblich ist, Dunaj 1865.

¹⁷ Ciril-Methodovo društvo je vodil Tomo Zupan. Njegov patriotični obraz kaže tudi knjižica Naš cesar Franjo Josip I, 1848–1896. Povodom petdesetletnice njegovega vladanja. Izdal jo je v samozaložbi in se je razpečevala prek Družbe sv. Cirila in Metoda. Na »Vsprejemnici Družbe sv. Cirila in Metoda« je podpisan kot prvomestnik. Prim.: Rudolf Grulich, Ciril in Metod – sozavetnika Evrope? Ob 1100-letnici smrti sv. Metoda. – Koledar Družbe sv. Mohorja, Celovec 1986, 45–46 (s faksimiloma). Prim. tudi: Viktor Car Emin Moje uspomene na Družbo sv. Cirila in Metoda za Istru, Rijeka, 1953.

politična ideja. Ker so jo zastopali in širili predvsem Hrvati in Slovenci, ki jim je bila cirilica manj znana in težko uporabna, so čutili, da je nekakšna ovira v zbliževanju; oziroma pokazalo se je, da cirilica ne bo mogla postati kulturno in politično integrativna, povezovalna prvina.¹⁸ Na kompromis so pristali mlajši hrvaški pesniki, ekspresionisti in modernisti in so od 1917 pisali v ekavici (A. B. Šimič, T. Ujevič, G. Krklec in drugi); a ker srbski pisci niso opustili cirilice, so se tudi Hrvati po 1921 vrnili k ijekavici.

Kot prej in poslej se je tudi tedaj pokazalo, da je od posameznega naroda nenaravno in nesmiselno pričakovati, da bi se odpovedal svoji pisavi ali celo svojemu jeziku – to očitno ne velja za politike! – ko je vendar že posamezno črko iz druge pisave tako težko ali nemogoče uveljaviti, kar kaže zgodovina slovenske ali tudi srbske pisave. Zelo značilno pravi F. Bezljaj:

»Samo izjemoma se je tu in tam uveljavil na novo uvedeni znak. V jezikih s staro tradicijo takšni poskusi niso nikoli uspeli in tudi pri nas niso mogli prodreti (Kopitarjevi pristaši) z uvedbo cirilskih znakov za č ž š. Srbi pa so se pol stoletja upirali pravopisni reformi Vuka Karadžića, ker si je drznil uvajati latinski -j- v častljivo cirilico.«¹⁹

Taki in podobni procesi ter njihovo zgodovinsko odkrivanje in spoznanje nas vselej znova opominjajo, da sta jezik in pisava sploh najbolj očitna znaka narodne identitete in torej tudi njen najbolj občutljiv organ, občutljiv in nenadomestljiv kot človeško oko.

Summary

SLOVENE AUTHORS AND THE CYRILLIC ALPHABET

The treatise deals with the interest of Slovene authors in the old Slavonic Cyrillic Alphabet and their changing motivation. In the pre-Gutenberg era it was Georgius Henrici de Rayn (Brežice in Carniola, second half of the 14th century, died in 1416 in Tours, France) who wrote on the Cyrillic Alphabet because he was stimulated by humanist-traditional reasons. Protestant writers were aware of the part the Cyrillic Alphabet was able to play in the spreading of the Reformation inside the Turkish Empire (P. Trubar). S. Krelj knew the importance of the Cyrillic Alphabet in early mediaeval Slavonic literature, whereas the grammarian A. Bohorič appreciated its value in Eastern Europe, in connection with Polish Pribojevič-like Slavonic elation.

A similar awareness can be ascribed to the polymath J. S. Popovič who showed an interest in the Cyrillic Alphabet in the middle of the 18th century. At the end of the 18th and the beginning of the 19th century, Slovene Renaissance writers in their pro-Slavonic enthusiasm stressed the respectability of the widespread Cyrillic writing and compared it with the general Gothic Alphabet in Germany. They connected it with the Panonian theory on the cradle of Slavonic writing. At the rise of Slovene bourgeoisie in the middle of the 19th century and its political trends, elements of Slavonic culture and, with it, the Cyrillic Alphabet, became more pronounced. At the same time, active interest in the Cyrillic Alphabet came to an end because Slovenes never used it for the writing of their own language.

¹⁸ F. Maselj Podlimbarski v svojem »jugoslovanskem romanu«, kot označuje Gospodina Franja, SM 1913, zelo poetiziranemu pozitivnemu junaku Srbu Jovici Miloševiću celo očita, da je šovinist, ker svojemu prijatelju Slovencu piše v cirilici Gre za očitni primer nepoznavanja pojmovnega obsega te besede.

¹⁹ F. Bezljaj, Eseji o slovenskem jeziku, Ljubljana 1967, 64.